

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-90>

УДК 378.2:808.5

Гулій І.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ ПЕДАГОГА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглянуті міждисциплінарні аспекти культури професійного мовлення педагогів, зокрема – вчителів початкових класів. Згідно із поставленою метою конкретизовані педагогічні, філософські, психологічні аспекти проблеми культури професійного мовлення вчителя-нефілолога. Особливу увагу звернено на зв'язок рівня культури мовлення педагога та формування мовної особистості учня початкової школи. Зміст професійної мовної підготовки майбутніх вчителів повинен бути спрямований на становлення їх здатності формувати основи культури мовлення учнів, їх наукові уявлення з лінгвістики, забезпечувати розвиток самосвідомості особистості у найбільш сприятливий період формування характеру, отже, закладати основи мовної особистості.

Ключові слова: культура професійного мовлення, вчитель початкових класів, мовна особистість, міждисциплінарний підхід, педагогічна освіта.

Hulii Iryna

Ivan Franko Lviv National University

THE CULTURE OF PROFESSIONAL SPEECH OF THE TEACHER: INTERDISCIPLINARY ASPECTS

Summary. The article deals with the interdisciplinary aspects of the culture of professional speech of teachers, in particular – teachers of elementary classes. The analysis of the professional standard "Teacher of elementary schools of general secondary education", the State standard of elementary education allows to consider the culture of professional speech of the teacher as a competence of the integral type. In this regard, the theme of the culture of speech goes beyond exclusively linguodidactic plane, and it is closely linked with other subject-scientific domains. According to the stated goal, the pedagogical, philosophical, and psychological aspects of the problem of the culture of professional speech of the teacher-non-philologist are specified. Particular attention is paid to the relationship between the level of the language of the teacher and the formation of the linguistic personality of the elementary school student. The subject of linguistic personality, which has grown partly from the studies of Soviet psycholinguists, focused primarily on its formation in non-Russian-speaking people on the basis of the linguistic-political basis of Russian as a state or foreign language. Over time, the notion of linguistic personality has undergone changes and has been adapted to the needs of the formation of a national-linguistic personality. The content of professional linguistic training for future teachers should be aimed at developing their ability to form the basis of the student's culture of speech, their scientific representations of linguistics, to ensure the development of self-consciousness of the individual in the most favorable period of the formation of the character, and therefore, lay the foundations of the linguistic personality. The complexity of the formation of the professional speech of primary school teachers lies in the fact that, given the interdisciplinary nature of this problem, there is a need for a comprehensive approach at the level of development of educational curriculum, in particular, taking into account philosophical, psychological, cultural, linguistic and political aspects.

Keywords: culture of professional speech, elementary school teacher, linguistic personality, interdisciplinary approach, pedagogical education.

Постановка проблеми. Тематика культури професійного мовлення педагогів – далеко не нова, проте складність її дослідження пов'язана із низкою факторів, які слід врахувати. Це і власне педагогічні, як-от необхідність конкретизації технологій вироблення «еталонного» мовлення, яке може слугувати зразком для наслідування учнями. І філософські, що виявляються як зв'язок мовлення та мислення. І психологічні, зміст яких криється щонайменше у здатності особистості до саморозвитку і самовдосконалення, крім того – в сутності педагогічного супроводу цього процесу, інших глибинних процесах. Слід зауважити, що існують ще й політичні, соціальні, і суто філологічні питання, відповіді на які складають основу як функціонування української мови в цілому, так і її індивідуального виміру – мовця. Власне широта охоплення цієї проблематики обумовлює складність її розв'язання. Проблематика актуалізується ще й у зв'язку із прийняттям нової законодавчої

бази щодо української мови та затвердженням нового правопису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці культури мовлення вчителів присвятили праці такі вчені, як Н. Бабич, О. Біляєв, Л. Варзацька, А. Капська, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Сагач, М. Стельмахович. У дослідженнях та практичній діяльності О. Авраменка, Б. Антоненка-Давидовича, С. Єрмоленко, О. Пономаріва важливе місце посідає проблематика культури мови та популяризації відповідних знань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте часто дослідники тяжіють до вузькопредметного підходу у вирішенні проблеми формування культури мовлення, за якого лінгвісти обговорюють лінгвістичні аспекти нормування та/чи функціонування встановлених норм, лінгводидакти розробляють способи мовно-культурного виховання учнів у процесі навчання мови, однак тематика, що пов'язує ці проблеми ще не знайшла свого відображення

в наукових дослідженнях. Тому мета написання статті полягає в тому, щоби окреслити коло наукових проблем міждисциплінарного характеру, обумовлених педагогічними аспектами формування культури професійного мовлення вчителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключовим питанням культури професійного мовлення педагога є її прямо пропорційна залежність від педагогічної культури, яка є «феноменом вияву вчителем власного «Я» у професійно-педагогічній діяльності через єдність його цілей, мотивів, знань, умінь, якостей, здібностей, відношень, об'єднаних у певну систему педагогічних цінностей. Існуючи об'єктивно, відносно автономно, педагогічна культура, як система цінностей, функціонує через суб'єктивний духовний світ кожного вчителя» [1].

Отже, однією з основ розвитку культури професійного педагогічного мовлення у період здобування освіти є державна мовна політика. Можна до нескінченності сперечатися про те, якою вона повинна бути, але в контексті професійного педагогічного мовлення суттєве співвідношення її колективного та індивідуального вимірів: «Я шаную українську мову, бо її поважає українська держава» та «Я шаную українську мову, тому її поважає українська держава». Для вчителя більш суттєвим є другий варіант, оскільки йому належить вести за собою інших, цим визначати мовну політику на майбутнє, саме тому якість професійного мовлення педагога є фактором державної мовної політики.

Соціальна функція культури професійного мовлення педагога реалізується в комплексі зі статусністю професії в цілому (в конкретному суспільстві, на певному етапі його розвитку). Рівень професійного мовлення педагога складає як його особистий імідж, так і формує престижність професії в цілому. Через це увага до розвитку мовлення в процесі професійного становлення є, водночас, увагою до проблематики педагогічної деонтології.

Філологічний аспект культури професійного мовлення пов'язаний як із необхідністю практичного оволодіння нормами сучасної української літературної мови, так і з засвоєнням логіки мовотворення та моворозвитку, розуміння їх ключових тенденцій. Прийнятий у 1989 році (тоді ж, коли й донедавна чинний Закон «Про мову в Українській РСР») український правопис, що теж був чинний донедавна, попри редакції, по-перше, містить норми, що продовжують традиції радянського періоду з його політикою «зближення мов», по-друге, не враховує тих процесів, що відбулися протягом років після його прийняття, зокрема потужного впливу інших мов, що відбувається через глобалізацію, розвиток науки й техніки, в тому числі – всесвітньої мережі. Новий Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25 квітня 2019 р. № 2704-VIII) [8], новий правопис, презентований як проект (це написання є новою нормою – І.Г.) у 1999 році, вже зазнав значних змін, хоча щойно набуває чинності [12]. Так постала проблема вибору, які саме норми брати за зразок (вочевидь – чинні) і як при цьому не випадати із не регульованого ними комунікативного контексту. Через прийняття нового

українського правопису певний час триватиме перехідний період, що вимагатиме переучування як від учителів, викладачів, так і від студентів. Саме тому проблема формування культури мовлення може вирішуватися лише в комплексі.

Психологічні засади культури професійного педагогічного мовлення, що часто «випадають» із поля зору дослідників різних науково-професійних галузей, полягають не лише у формуванні відповідного типу мотивації, а й у необхідності формування такого типу самоорганізації, який дасть змогу контролювати сферу мовлення (особливо – усного). Такі рамки повинні бути достатньо жорсткими, оскільки, як і моральні норми у дітей, професійне мовлення первинно розвивається в системі контрасту «правильно-помилково», хоч далі передбачає можливість прийняття обґрунтованих рішень відповідно до ситуації, наприклад допускається існування специфічного «авторського тексту» у педагогічній творчості вчителя-майстра. Відповідно окреслення психологічних рамок, що можуть бути прийняті особистістю як орієнтири для здійснення професійного саморозвитку, є одним із завдань педагогічної освіти, у тому числі, локально, – розвитку професійного мовлення.

Ще однією проблемою розвитку культури професійного мовлення педагогів є переведення особистісного мовлення в «еталонне». Насамперед слід уточнити поняття «еталонного» мовлення. Не заглиблюючись у лінгвістичні тонкощі, можна виокремити дві позиції: по-перше, зразок мовної норми, по-друге, зразок мовленнєвої поведінки для наслідування. Таким чином, професійне мовлення педагога пов'язує мовну норму та формування мовної особистості, іншими словами – «оживлює» норму, надає їй особистісного змісту. Відповідно зміст розвитку професійного педагогічного мовлення студентів у психологічному аспекті є процесом інтеріоризації норм лінгвістичних у норми особистісні. Відповідно увага до методики формування професійного мовлення не може обмежуватися лише вивченням норм, їх засвоєнням шляхом вправлення, а й повинна поширюватися і на вивчення інших методик/технологій, різні види практик. Якщо звертатися до філософського аспекту, то на передній план виходить питання інтелектуального рівня студентів педагогічних спеціальностей, їх загальна ерудованість, рівень розвитку читацької компетентності. Нещодавно були оприлюднені дані соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, за результатами якого з'ясовано, що 60% опитаних протягом останнього (2018) року не прочитали жодної книги, не відвідували ні книгарень, ні бібліотек [2]. З цього можна вивести припущення, що і серед учителів та студентів ситуація може бути приблизно такою ж.

Актуальним питанням сучасного етапу підготовки вчителів усіх спеціальностей є формування культури професійного мовлення, що передбачає, окрім винятково мовних аспектів, ще й низку інших, які визначають рівень мовленнєвої компетентності. Серед них комунікативний статус [7], від якого залежить здатність розширювати актомовленнєвий репертуар, менш обтяжливе виконання комунікативних обов'язків, вища ке-

рованість комунікативних дій партнера з комунікацій; загальна включеність у професійний дискурс, з якою пов'язані ключові риси мовної особистості вчителя; врешті – загальна освіченість, рівень особистої культури та інші фактори, що прямо чи опосередковано впливають на процес формування культури професійного мислення й мовлення майбутніх вчителів [6].

Іншим чинником, що його дослідникам не слід випускати з поля зору, є специфіка професії вчителя початкових класів, який, з одного боку, не є філологом, з іншого – не лише формує основи і культури мовлення, і наукових уявлень з лінгвістики, а й забезпечує становлення самосвідомості особистості у найбільш сприятливий період формування характеру. Отже, закладає основи “мовної” особистості.

У сучасній науці особистість постає у двох іпостасях: з одного боку – як носій певного стилю вербальної поведінки (В. Богданов), а з іншого – як “власник” неповторної концептуальної мовної особистості (Ю. Караулов), у якій структура мовної особистості постає як єдність лексикону, тезаурусу та прагматикону, започаткувала комунікативно-когнітивні дослідження мовних особистостей (М. Ситнікова, І. Шевченко, А. Юнаківська) [3]. Представники лінгводидактичного підходу (П. Берточчіні, Е. Костанцо, Н. Хорнбергер, Є. Архіпова, Г. Богін, А. Ворожбитова та інші) вивчають мовну особистість, враховуючи різні форми комунікативного процесу. У лінгвокультурології (С. Воркачов, В. Маслова, Є. Саліхова) мовну особистість розглядають урахувавши національно-культурну специфіку, що виявляється у мовленні, у вмінні користуватись загальноприйнятими формулами мовленнєвого етикету і правильному застосуванні мовних засобів відповідно до комунікативної ситуації. У соціолінгвістичному аспекті (Р. Белл, М. Шведчикова, Л. Крисін) мовну особистість моделюють із позиції, яку вона займає в соціумі. При психолінгвістичному підході (М. Ляпон, В. Карасик, Ю. Караулов, С. Сухих) увага зосереджується на зв'язку мови із мисленням та психологічним станом мовця. У цьому визначенні поєднано здібності людини з особливостями текстів, які вона сама створює. Поняття мовної особистості пов'язане також із роботами Л. Вайсберга, В. Виноградова, Ф. де Соссюра, який зокрема вважав, що за кожним текстом приховується певна мовна система [10, с. 3], тобто в центрі уваги опиняється як мовець, так і слухач (адресант і адресат). Також до комунікативних параметрів мовної особистості належать комунікативні тактики і стратегії, що зумовлено потребами мовної особистості

в самовираженні й самоствердженні. Індивідуальні тактики і стратегії професійного дискурсу та комунікативний підхід, у якому стратегії є організаційним засобом комунікації (Р. Стенберг, Д. Міллер, О. Залевська, Н. Формановська, О. Іссерс, С. Лебединський, О. Любащенко тощо), спрямовані на досягнення необхідного впливу на конкретного адресата дискурсу. Комплексне розуміння мовної особистості включає в себе вивчення особистості мовленнєвої (розглядаються психофізичні властивості індивіда, які дозволяють виробляти та сприймати дискурс), комунікативної (вивчається сукупність особливостей вербальної поведінки людини, яка використовує мову як засіб спілкування) та етносемантичної (національно-культурний прототип носія мови).

Поняття «мовна особистість», уведене академіком В. Виноградовим, сьогодні активно досліджується у працях багатьох учених. Індивідуалізована свідомість – це інтерналізована у своїй аксіологічній сутності і сформована (присвоєна) у своїй мовній формі суспільна свідомість мовного колективу, мовної спільноти [4], це таке співвідношення когнітивної і мовної свідомості, де остання – словесно оформлене віддзеркалення дійсності. Саме в такому розумінні мовна свідомість – це форма існування людини розумної, яка спілкується, зокрема у професійній діяльності, людини як соціальної істоти, як особистості. У цьому плані, на думку психологів, можна говорити про мовну особистість, яка, згідно з Ю. Карауловим, містить у собі вербально-семантичний, когнітивний і прагматичний рівні [5].

Педагогічний (у тому числі, лінгводидактичний) аспект розробки цієї проблеми полягає у тому, що мова як посередник етносемантичної складової мовної особистості містить у собі засоби формування особистості. Найбільш очевидними серед них є комунікативні етикетні моделі [11], однак не слід недооцінювати й інших засобів, зокрема тих, що знайшли відображення в українському фольклорі [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи написане, слід зазначити, що, по-перше, проблема розвитку професійного педагогічного мовлення є міждисциплінарною, по-друге, власне професійний аспект культури мовлення вчителя початкових класів забезпечує процес становлення цілісної мовної особистості учня. Подальший розвиток цієї теми вбачаємо в необхідності конкретизації тих компонентів навчальних програм, які сприятимуть реалізації комплексного підходу до формування культури професійного мовлення майбутніх вчителів початкових класів.

Список літератури:

1. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2001. 45 с.
2. Деякі аспекти культурних практик і культурної інфраструктури України. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=834&page=1> (дата звернення: 24.05.2019).
3. Дроздова І. Професійний дискурс і мовна особистість студента нефілологічного профілю. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2010. № 2. С. 137–144.
4. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. Москва – Воронеж, 2001. 432 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.
6. Ковальчук Л.О. Система формування культури професійного мислення студентів природничих факультетів університету. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2017. Вип. 32. С. 426–435.

7. Почепцов Г. Теория коммуникации. Москва : СمارтБук, 2009. 651 с.
8. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. *Голос України*. 2019. № 90(7096). С. 16–23.
9. Смолінська О.Є. Лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 1999. 19 с.
10. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.
11. Стахів М. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. Київ : Знання, 2008. 245 с.
12. Уряд схвалив Український правопис у новій редакції. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kabmin-odobril-ukrainskoe-pravopisanie-novoy-1558515008.html> (дата звернення 24.05.2019).

References:

1. Hrynova V.M. (2001). Formuvannya pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia (teoretychnyi ta metodychnyi aspekty) [Formation of the pedagogical culture of the future teacher (theoretical and methodical aspects)] (PhD Thesis), Kyiv. (in Ukrainian)
2. Деякі аспекти культурних практик і культурної інфраструктури України [Some aspects of cultural practices and cultural infrastructure of Ukraine]. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=834&page=1> (accessed 24.05.2019). (in Ukrainian)
3. Drozdova I. (2010). Profesiyni dyskurs i movna osobystist studenta nefilolohichnoho profilu [Professional discourse and linguistic identity of a student of a non-philological profile]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya : Pedahohika* [Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Series: Pedagogy]. Ternopil. Vol. 2, pp. 137–144. (in Ukrainian)
4. Zimnyaya I.A. (2001). *Lingvopsihologiya rechevoy deyatel'nosti* [Linguopsychology of speech activity]. Moskva – Voronezh. (in Russian)
5. Karaulov Yu.N. (2010). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost* [Russian language and language personality]. Moscow : LKI. (in Russian)
6. Kovalchuk L.O. (2017). Systema formuvannya kultury profesiinoho myslennia studentiv pryrodnychkh fakultetiv universytetu [The system of formation of the culture of professional thinking of students of natural sciences faculties of the university]. *Visnyk of Lviv University. Series Pedagogics*, vol. 32, pp. 426–435. (in Ukrainian)
7. Pocheptsov G. (2009). *Teoriya komunikatsii* [Communication Theory]. Moscow : SmartBook. (in Russian)
8. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state: the Law of Ukraine dated April 25, 2019, No. 2704-VIII]. *Holos Ukrainy* [Voice of Ukraine]. No. 90(7096), pp. 16–23. (in Ukrainian)
9. Smolinska O.Ye. (1999). Lihvodydaktychni osnovy natsionalno-movnoho vykhovannya osobystosti zasobamy ukrainskoho folkloru [Linguodidactic basis of national-linguistic education of the personality of Ukrainian folklore]. (PhD Thesis), Kyiv. (in Ukrainian)
10. Saussure F. (1998). *Kurs zahalnoi lingvistyky* [General Linguistics Course]. Kyiv : Osnovy, 324 p. (in Ukrainian)
11. Stakhiv M. (2008). *Ukrainskyi komunikatyvnyi etyket* [Ukrainian communicative etiquette]. Kyiv : Znannia, 245 p. (in Ukrainian)
12. Uriad skhvalyv Ukrainskyi pravopys u novii redaktsii [The Government approved the Ukrainian spelling in the new edition]. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kabmin-odobril-ukrainskoe-pravopisanie-novoy-1558515008.html> (accessed 24.05.2019). (in Ukrainian)